

A Fővárosi Könyvtár szerepe Budapest információellátásában

Történeti áttekintés

*Napjainkban, a számítógépes információs rendszerek, az internet korában nem árt bemu-
tatni, hogy a könyvtár létezése óta mindig információs rendszer volt ...*

Első rész – 1892–1944

A 19. század utolsó évtizedében Budapest rohamos urbanizációja átalakította és kibővítette a városi közigazgatás feladatait is. Az új nagyváros irányítása a hagyományos közigazgatási ismereten túl a gazdasági élet, a szociálpolitika, a közművelődés terein is jártasságot, informálódást követelt. Amikor – néhány korábbi jó szándékú, de meddő kísérlet után – az 1892-es városi költségvetés tárgyalásakor felmerült a könyvtár megszervezésének kérdése, a tárgyalóbizottság egyértelműen egy közigazgatási szakkönyvtár mellett foglalt állást, azonban bizonytalanság uralkodott ennek tartalmi határait illetően. A hagyományos megközelítés a hivatali kézikönyvtárra szorította le a könyvtár mozgáskörét, mások viszont ennél többet, a tisztviselők önképzéséhez szükséges ismeretek közvetítését várták volna el a megalakuló könyvtártól.

1892-ben a fővárosi levéltár vezetője, Toldy László elvállalta a könyvtár megszervezését, és 1893-tól már *Budapest fő- és székváros könyvtára* feliratú bélyegzőt ütött a beszerzett könyvekbe. Toldy a hivatalosan elvárt közigazgatási szakkönyvtári funkciót a lehető legtágabban értelmezte: a fővárosi könyvtár „egy olyan általános könyvtár kell hogy legyen, melyben a főváros valamennyi alkalmazottja megtalálhassa szellemi táplálékát.” Ő voltaképpen két feladatnak akart párhuzamosan megfelelni: egy közigazgatási szakkönyvtárba kívánt becsempészni – a hivatalos állásponttal szemben – egy általános közművelődési könyvtárat is. Rövid távon sikerrel: a városi könyvtár a századfordulót követő években Budapest egyik legnagyobb forgalmú közkönyvtárává vált. A siker ára azonban a városigazgatási szakkönyvtári funkció háttérbe szorítása volt, ami viszont a városi vezetés elégedetlenségét vonta maga után. A tanácsban hosszú vita során az a vélemény vált

uralkodóvá, hogy új, másféle könyvtárra lenne szükség, s azt helyesebb lenne egy másik fővárosi gyűjteményre alapozni: a fővárosi statisztikai hivatal Kőrösy József által vezetett hivatali könyvtárra.

Az 1870-ben létrehozott fővárosi statisztikai hivatal közvetlen célja az országos népszámlálás helyi anyagának szakszerű feldolgozása volt, de megalapításának volt egy közvetettebb oka is: a nagyváros irányításához a városi élet számos területéről (a demográfiai viszonyokról, a közellátásról, az egészségügy helyzetéről, a szociálpolitika eredményeiről stb.) a korábbinál differenciáltabban és szakszerűbben feldolgozott információkra volt szükség. A tervezett hivatalnak helyismereti dokumentációs feladata ellátásához megfelelő dokumentumbázissal is rendelkeznie kellett. A kor tudományos könyvtárai társadalomfilozófiai műveket gyűjtöttek; Kőrösy intézménye a város aktuális problémáinak feltárásához tudott adatokat és információt szolgáltatni.

A városi könyvtár szerepe körüli bizonytalanságnak a tanügyi osztály vezetőjévé kinevezett Bárczy István (a későbbi polgármester) vetett véget, aki 1903-ban a városi közgyűléssel elfogadtatta a két könyvtár egyesítését Kőrösy igazgatósága alatt, tágan értelmezett városügyi és közigazgatási funkcióval. A közművelődési feladatot nem vállalták, átvették viszont a helytörténeti dokumentumok teljes körű gyűjtésének és speciális feltárásának feladatát, a Toldy által megalapozott *Budapestensia* továbbvitelét. Az újjászervezett könyvtár ekkor vált professzionális intézménnyé: a város vezetése a működési szabályzatban rögzített feladatokhoz biztosította a működés anyagi és személyi feltételeit. A könyvtárnoki státust 1904-ben a szocialista társadalomtudós, Szabó Ervin nyerte el, s ez meghatározta a további irányt: 1904–1910 között az intézménynek sajátos új arcéle alakult ki.

Szabó – miközben maradéktalanul eleget tett az elvárt városigazgatási szakkönyvtári feladatoknak is – egyre nagyobb mértékben növelte a társadalomtudományi, azon belül elsősorban a szociológiai állományt. Körösy társadalomtudományi gyűjteményéből Szabó rejtett *társadalomtudományi szakkönyvtár*at hozott létre, amelyet a szociológia kiemelkedő aránya s a politikai irodalom, azon belül a szocializmus irodalmának markáns jelenléte jellemzett. A változást a használói igénybevétel is tükrözte. Elmaradt Toldy László közkönyvtárának széles körű, vegyes közönsége; az újjászervezett, s 1904-ben a szélesebb nyilvánosság számára is megnyitott könyvtárát a városi tisztviselők mellett egyre növekvő számban látogatták a kutatók, újságírók, szabad szellemi foglalkozásúak és az egyetemi hallgatók.

A század első évtizedének végére – bár még közigazgatásának nevezve-álcázva – új szakkönyvtár jelent meg a főváros információellátási rendszerében. Részben hiányt pótolta: a modern hazai és külföldi szociológiai és politológiai szakirodalomnak egyedülálló közvetítője volt, másrészt egyéb területeken (pl. a közgazdaságtan, a jogtudomány terén) a kor magyar könyvtári gyakorlatánál korszerűbb, angol-amerikai mintájú könyvtári módszerei, olvasóbarát mentalitása révén egyre sikeresebb riválisává vált a régi tudományos könyvtáraknak.

1910 mérföldkö a fővárosi könyvtárügy történetében, sőt az egyetemes magyar könyvtártörténetben is: a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának javaslatára, Bárczy István támogatásával, Szabó Ervin dinamikus irányítása alatt elkezdődött a Fővárosi Könyvtár átszervezése *public library* jellegű nyilvános könyvtárrá. Szabó két dokumentumban rögzítette a fővárosi irodalomellátására vonatkozó koncepcióját: az elvi *Irányelvekben* és az építendő könyvtárpalota funkcióját megfogalmazó *Pályázati programban*. Bízva az új, nagy kapacitású könyvtár felépülésében és a fiókok sűrű hálózatának létrejöttében, kész volt vállalni számos információs és kulturális igény kielégítését, részben más intézményektől véve át a feladatokat. Azt tervezte, hogy:

- a városi könyvtár központosított hálózati fiókrendszere teljes egészében át fogja venni az általános művelődési igények kielégítését az egyesületi és a népkönyvtáraktól;
- a tanulóifjúság könyvtári ellátását – melyet a főváros akkor szerveződő iskolai hálózata a gyakorlatban még nem tudott megoldani – átveszik a városi könyvtár gyerekkönyvtárai;

- az egyes foglalkozási ágak végzéséhez szükséges szakirodalmi ellátást – ezt az eddig gazdátlan, de Budapest iparosodása folytán egyre jelentősebb területet – az új nyilvános könyvtár vállalja;
- a tudományos irodalmi ellátás terén a könyvtárak között munkamegosztás legyen: az Egyetemi és az Akadémia Könyvtár szakosodjék a humán tudományokra, a főváros új központi könyvtára pedig vállalja a társadalomtudományok szakkönyvtári szintű művelését.

A grandiózus tervek a főváros információellátásának átfogó modernizálását célozták meg, a rendszer radikális átalakításával számolva. A könyvtárfejlesztés nagy lendülettel indult meg, megerősítve a főváros olyan nagyságrendű anyagi támogatásával, ami a magyar könyvtárügyben mindaddig ismeretlen volt. A lendület azonban – részben a tervek túlméretezettsége, részben az érintett partnerek ellenállása, de elsősorban a világháború kitörése következtében – megtört, az új központi könyvtárpalota nem épült fel, a fiókhálózat a tervezettnél sokkal szerényebb mértékben jött létre. Ennek következtében a nagyigényű terv 1914-ig csak felemás formában valósulhatott meg: bár a felsorolt ellátási területek mindegyikén jelentős változást hozott a fővárosi könyvtár szerepvállalása:

- A fiókhálózat ugyan bebizonyította, hogy ez a korszerű ellátási forma eredményességében toronymagasan felülmúlja a hagyományos kis könyvtárakat, de az öt kis egységből álló hálózat nem volt képes a fővárosi igények összességét kielégíteni, az olvasóköri és egyesületek könyvtárai, a népkönyvtárak és a kölcsönkönyvtárak változatlanul tovább működtek.
- Hasonlóan alakult a tanulóifjúság ellátása. Bár a tanulóknak is kölcsönző fiókok, illetve az ezekből kiváló gyerekkönyvtárak csekély számuk ellenére túltettek az iskolai könyvtárak forgalmán, a tanulók széles tábora kívül maradt a fiókkönyvtárak hatókörén, s továbbra is a jól-rosszul működő iskolai könyvtárakra szorult.
- A foglalkozási ágak szakirodalmi igénye, a nem kutató szakemberek gyakorlati szükségletei továbbra is kielégítetlenek maradtak. Nem épült fel az új könyvtárpalota, mely ezt lehetővé tette volna. A központi könyvtár 1914-ben egy megüresedett iskolaépületben kapott átmenetinek szánt (de 17 évig tartó) szükségelhelyezést, ami csak a társadalomtudományi szakkönyvtárnak adott szűkös teret. Ennek következményeként hosszú évtizedekre elszakadt a „lent” világa, a szerény körülmények között működő fiókok ügye a „fent”-

tól, a tudományos igényeket kielégítő központi könyvtártól, homlokegyenest ellentétben az angol–amerikai típusú public libraryk gyakorlatával, a Szabó Ervin-i ideállal.

- A legnagyobb eredményt a városi könyvtár a társadalomtudományi szakkönyvtár kiépítése terén érte el. A város vezetősége és a minisztérium hozzájárult e funkció elvállalásához. Nem fogadták viszont el a felajánlott kooperációs alkut az érintett nagy tudományos könyvtárak (a Nemzeti Múzeumi, az Egyetemi, az Akadémiai Könyvtár), és a közvélemény egy része is ellenzte a polgárok adójából épülő szakkönyvtárat. A kibővült olvasóközönség nagyobb része nem a szakszerűen kiépített speciális szociológiai gyűjteményt kereste elsősorban, nagyobb forgalomnak örvendett a közgazdaságtan, a történelem, a jogtudomány irodalma. A könyvtár gazdag állománygyarapítási kerete azonban megengedte, hogy a szociológia teljességre törő gyűjtése mellett más társadalomtudományok, sőt a humán tudományok egyes területei is egyre bőségesebben szerepeljenek a gyűjteményben. A központi könyvtár megőrizve a társadalomtudomány (azon belül a szociológia) dominanciáját, egyre inkább közeledett a humán tudományok általános gyűjtőkörű könyvtára felé.

Az első világháború befagyasztott minden fejlesztési lehetőséget, és konzerválta az addig kialakult szervezeti kereteket, de ezek a keretek tulajdonképpen ekkor telítődtek meg tartalommal: az olvasók száma a háborús években megháromszorozódott, a forgalom megduplázódott, a public library-szerű közkönyvtári ellátás első magyar kísérlete remekül vizsgázott. Az állomány minden háborús nehézség ellenére dinamikusan nőtt, sőt Szabó Ervinnek sikerült a semleges Svájcra keresztül a friss kiadású angol, francia, amerikai társadalomtudományi műveket is beszereznie. Ezzel, ha korlátok közé szorítva is, de az adott háborús helyzetben egyedülálló módon biztosította az információs csatornák nyitottságát.

A Tanácsköztársaság alatt *Dienes László* és *Kőhalmi Béla* mint könyvtárügyi politikai megbízottak irányították az országot, s azon belül Budapest könyvtárügyét. Ismét napirendre tűzték Szabó Ervin radikális modernizációs terveit: a főváros közművelődési és iskolai könyvtári ellátását teljes egészében a városi könyvtár vette volna át, s a központi könyvtár lett volna – beolvasztások révén – a város egyetlen, hatalmassá növelt társadalomtudományi könyvtára. Szabó Ervinnek ellentétben azonban mindezt nem a meggyőzésre és a

józan belátásra, hanem hatalmi eszközökre támaszkodva kívánták elérni. Dienes amerikai típusú könyvtárügyet akart megvalósítani szovjet módszerekkel. A tervek végrehajtását a Tanácsköztársaság bukása megakadályozta.

1919 augusztusa után, a magát ellenforradalminak definiáló hatalom első éveiben a könyvtár történetének súlyosabb válságát élte át. Vezető munkatársainak nagy részét politikai szerepvállalása miatt elbocsátották, az állományfejlesztést a gazdasági megszorítások elsorvasztották, pusztulásnak indultak a fiókkönyvtárak, elmaradtak az olvasók. *Kremmer Dezső*nek, az új vezetőnek az intézmény léteért is harcot kellett vívnia.

Az alapjaiban megváltozott társadalmi és ideológiai viszonyok között megkérdőjeleződött a könyvtár helye és szerepe a kultúrák közvetítői között. A társadalmi érdeklődés elfordult a szociológiától, előtérbe kerültek a konzervatív világfelfogás alapértékei és a hagyományos humán diszciplínák. *Kremmer Dezső* is ebbe az irányba fordította a fővárosi könyvtárat: már 1920-ban deklarálta a társadalomtudományi gyűjtőkörrel való lemondást és az általános gyűjtőkörű tudományos könyvtárrá válást. Bár az új elvet az 1925-ös szervezeti szabályzat jogilag is szentesítette, a valóságban azonban ennél kisebb változás történt: csak a gyűjtőkör arányai rendeződtek át. Az új beszerzések közel felét továbbra is társadalomtudományi művek tették ki. Nem vállalta viszont a könyvtár a szociológiai irodalom kiemelt gondozását és dokumentációját, pedig *Teleki Pál* feltehetőleg ilyen szerepet szánt a fővárosi könyvtárának, mikor az 1921-es vezetőválasztáson *Kremmerrel* szemben a szociológia iránt elkötelezett *Krisztics Sándor*t támogatta. (Végül *Krisztics* a szociológiai dokumentációt a Magyar Szociográfiai Intézet keretében valósította meg.) Változatlanul a fővárosi könyvtáré maradt azonban az ország legkiemelkedőbb és – a konszolidáció évei után – a leggazdagabban gyarapított szociológiai gyűjteménye. Meg tudott őrizni valamit a korábbi, Szabó Ervin-i nyíltságából és többirányúságából is: a 30-as években fontos információs forrás volt egyrészt a tudományos intézmények kutatói, másrészt a feléledő népi és szociális mozgalmak számára (mint azt a rendőrségi feljegyzések is tanúsították).

A társadalomtudományok egyéb területein (közgazdaságtan, jogtudomány stb.) tovább folytatódott a főváros lakosságának párhuzamos ellátása. *Klebsberg* egységesítő törekvései, melyek a Gyűjteményegyetem létrehozásában testesültek

meg, nem jutottak el az ellátási kooperáció gyakorlati kérdéséig. S bár az országos művelődéspolitikában a húszas évek második felében ismét felmerült egy nagy forgalmú, prézens és kölcsönző állami (nemzeti) könyvtár eszmei képe, a valóságban Budapesten ebből az idealizált képből kilógó, de anyagilag a többinél jobban ellátott fővárosi könyvtár elégítette ki az igények nagy részét. S még inkább ez történt a Wenckheim-palotába költözés után, 1931-től. „Vele a székesfőváros közönsége mintha elkülönülne az állam nagy művelődési programjától, és a maga útjait keresné” – panaszkodott egy művelődéspolitikus.

A Wenckheim-palota szélesre tárta a központi könyvtár perspektíváit. A kor igényeinek megfelelően nőtt a humaniorák, a történeti művek szerepe, fénykorát élte a nagyvonalú bőkezűséggel ellátott és szakszerűen vezetett Budapest gyűjtemény. Ugyanakkor – rácafolva az „általános tudományos könyvtár” hirdetett elvére – továbbra is háttérbe szorultak a természet-, és még inkább az alkalmazott tudományok.

A közművelődési feladatok megvalósításában, a hálózatfejlesztésben a könyvtár a 20-as évek közepétől, a konszolidáció és a gazdasági fellendülés rövid szakaszában a Szabó Ervin-i fénykort idéző sikereket ért el. A fiókkönyvtárak száma a Szabó Ervin-i ötről, illetve a Tanácsköztársaság utáni hétről tizenháromra nőtt, a forgalom évi egymillió kötet fölé emelkedett. S bár a gazdasági válság kirobbanása véget vetett a további fejlesztésnek, leépítésre, könyvtárbezárásra ekkor sem került sor, a kiépült könyvtárakat sikerült fenntartani. A közművelődési igények kielégítése Budapesten változatlanul több csatornán át történt. Az egyesületi könyvtárak áttekinthetetlen, de nem csökkenő tömegben, bár egyre szegényesebb állománnyal álltak az olvasók rendelkezésére (sokuk számára a városi könyvtár elrongyolódott, kiselejtezett kötetei jelentették a gyarapodást), de a Fővárosi Könyvtár szerepe az ellátás rendszerében évről évre meghatározóbbá vált. Nem változtatott ezen a népkönyvtári ellátás feltámasztására tett állami kísérlet sem. (Budapesten kísérlet történt egy népkönyvtári hálózat és ellátóközpont létrehozására, de a Fővárosi Könyvtár életerős fiókhálózata nem sok mozgásteret hagyott a rivalizálni akaró népkönyvtári mozgalomnak.)

A könyvtárat 1926-tól *Enyvvári Jenő* vezette. Az apolitikus Enyvvárirra maradt a könyvtárigazgatás terhe a háborús körülmények között is. Az egyértelműen és aktívan Hitler-ellenes intézményi ve-

zetőgárda megkísérelte – az adott körülmények között lehetséges módon – megőrizni a könyvtár korábban kialakult, viszonylag objektív tájékoztató szerepét. Ez 1944 júniusáig – bár kényszerű kompromisszumok árán – többé-kevésbé sikerült is, ekkor azonban fegyelmi eljárás indult ellenük „államrendellenes” nézeteik és ezek könyvtári érvényesítése miatt. Ennek következményeként a teljes régi vezetést eltávolították (letartóztatás, bűnvádi eljárás indítása, felfüggesztés formájában). A vezetésre szélső jobboldali könyvtári tisztviselők kaptak megbízást. Ennek az ostromra készülő Budapesten veszélyes politikai súlya volt (a könyvtár pincéjében szökevényeket bűjtattak), de az információs rendszert már nem érintette.

(Katsányi Sándor)

Második rész – 1945–2000

Budapest ostromát a Fővárosi Könyvtár viszonylag kevés veszteséggel élte túl. A központi könyvtár épülete több belövést kapott ugyan, valamint teljesen megsemmisült két fiókkönyvtár, és valamennyi épületének betörték az ablakai, tönkrement a tetőzete, de más közintézmények és lakóházak teljes pusztulásához képest ez elviselhető kár volt. A könyvvállományban (főleg a kézikönyvtárban, a Keleti gyűjteményben és a fiókokban) keletkezett kárt 400 000 Ft-ra becsülték. 1945 februárjában és márciusában megkezdték a kölcsönzést az ideiglenesen helyreállított fiókkönyvtárak, a központi könyvtár csak szeptemberben.

Az újramezdés, a közművelődési hálózat és a tudományos központ szolgáltatásai a régi elvek szerint indultak, de az új idők kiváltotta nagy lendülettel. Az 1945 júliusában megindított két villamos mozgókönyvtár is még háború előtti vágyat teljesített, a Városházán létrehozott közigazgatási fiókkönyvtár és az első bibliográfiai kiadványok is a régi elveknek feleltek meg. Az új idők kihívásaira adott válasz volt az 1945-ben létesített 16 letét, vándorkönyvtár, könyvvállomás a különböző pártok, egyházak, egyesületek helyiségeiben.

1946-tól ketten párhuzamosan vezették a könyvtárat, *Hajdú Henrik* a szociáldemokrata író, műfordító, és a szovjet emigrációból 1945 végén hazatért kommunista *Dienes László*, aki 1948 októberétől haláláig, 1953-ig egyedül irányította az intézményt. Az új rendtől kapott első nagy feladat az ún. „defaszizálás”, vagyis a „fasiszta, szovjetellenes és antidemokratikus” sajtótermékek kötelező kivoná-

sáról és megsemmisítéséről intézkedő miniszterelnökségi határozat végrehajtása volt. A könyvtárnak nemcsak saját állományát kellett „defaszálnia” (minden próbálkozás ellenére azt sem engedélyezték, hogy a tudományos központ zárt részlegében egy-egy példányt dokumentációs célra megtarthassanak, sőt a Szövetséges Ellenőrző Bizottság egy buzgó szovjet tisztje, *Szergejszuk* ezredes a *Népszava* kivételével selejtezte és bezúzatta a központi könyvtár teljes, két világháború közötti hírlapállományát), de vele gyűjtette be Budapest területén a magánosoktól és az intézményektől a rendeletben érintett könyveket is.

A Székesfővárosi Szabó Ervin Könyvtár (1946 májusától az egykori igazgató nevét visszakapva ez lett a könyvtár hivatalos neve) még túl is teljesítette a feladatot: ún. „csendes index”-re tette, azaz nem adta az olvasók kezébe a kerületi könyvtárak állományának jelentős részét (polgári társadalomtudósok, egyházi emberek munkáit, „jobboldali” szépirodalmi műveket), ami nem szerepelt ugyan a hivatalos listákon, de a könyvtár vezetői ártalmasnak ítélték az új rend szempontjából.

A központi könyvtár állományába olvasztott gazdag és értékes gyűjteményeket (színháztörténeti, zenei, a Károlyiak fői könyvtára, Fővárosi Pedagógiai Könyvtár), majd – miután profilja többször változott – fontos állománytesteket adott át más könyvtáraknak. A színháztörténeti anyagot az Országos Széchényi Könyvtárnak 1950-ben, a Keleti gyűjtemény jelentős részét a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának 1951-ben, a közgazdasági gimnázium könyvtárát pedig a Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtárának, nem egy esetben országos szakkönyvtárakat alapozva meg ezzel. Így lett a Pedagógiai Könyvtárból az Országos Pedagógiai Könyvtár, a Szovjet Gyűjteményből a Gorkij Könyvtár).

A használat, az igénybevétel meglehetősen gyengén indult. A fiókokban kicsit korábban, a központi könyvtárban csak 1948-ra érte el a „békebeli” színvonalat. (Ez egymillió kötetes forgalmat jelentett.)

A fordulat évével (1948) kezdődően a Szabó Ervin elveket (az egész várost, a lakosság minden rétegét közéleti, szakmai, művészi információkkal, felüdülést jelentő olvasmányokkal ellátó, demokratikus, nyilvános közintézmény) a két világháború között is többé-kevésbé megőrző könyvtár a szocialista nevelés iskolájává, a lakosság ideológiai

nevelését mindenáron megvalósító intézménnyé alakult. Nem saját hagyományaira épített, amelyek pedig könnyen szolgálhattak volna szocialista célokat, hanem a szovjet példa lett a kötelező és mindenható; éppúgy, mint a magyar népkönyvtár-ügy egészében, különösen az 1952-es I. Országos Könyvtári Konferencia után ez lett a kötelező irányvonal.

A legkövetkezetesebben és legmerevebben talán a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár követte és alkalmazta a példát. Egyaránt érvényesült a pártos, szocialista nevelési elv az állománygyarapításban, az olvasószolgálatban, a tájékoztatásban, amelyet akkor propagandamunkának hívtak, és akként is gyakoroltak, tehát a könyvtári munka minden ágában és a hálózat minden pontján, a központi könyvtártól a fiókkönyvtárakig, kölcsönzőállomásokig. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár ekkor is Budapest lakosságának információellátását szolgálta, de a szolgáltatott információ egyoldalúan megválogatott, és nem a lakosság igényeit kielégítő, hanem a párt, az állam (a pártállam) céljait szolgáló volt.

Rögtön e történelmi szakasz elején két kihívás érte a hálózatot: Nagy-Budapest létrehozása (1950), és a fiókkönyvtárak átadása a kerületi tanácsoknak (1951). Nagy-Budapest létrehozásával a könyvtárnak vállalnia kellett az idecsatolt városok és községek ellátását (miközben még az „addigi Budapest” is rosszul volt ellátva) a bennük működő 3-4 városi könyvtár integrálásával, de inkább új könyvtárak létesítésével. Valóságos könyvtár-létesítési láz járta át a várost. A tanácsi kezelésbe adás is ezt serkentette. Hat év alatt 23 új fiókkönyvtár létesült, legtöbbször szükségmegoldást jelentő helyiségekben (általában 35–50 m²-en, alacsony, átlagosan 13 700-as kötetszámmal), de toborozva és szolgálva az olvasókat. 1955-ben már mind a 22 kerületben volt legalább egy, de a legtöbbjükben 2, néhol 3 kerületi Szabó Ervin Könyvtár. 1957-től újra a központi könyvtárhoz csatolták a fiókkönyvtárakat.

A számszerű csúcsot 1974-ben érte el a hálózat: ekkor 115 egység, 43 kerületi, 72 fiók- és gyermekkönyvtár szolgálta a budapestieket. 1961-től megkezdődött a különálló gyermekkönyvtári hálózat létrehozása, amely a lakosság jelentős rétegének ellátását vállalva bővítette a könyvtár hatókörét. Ugyanakkor az e címen megszerzett új helyiségek révén növelte a könyvtári célt szolgáló összalapterületet. 1976-ban a gyermekkönyvtárakat újra integrálták az egységes hálózatba.

A 70-es évektől azután nem új könyvtárak létesítése, inkább minőségi cserék jellemezték a hálózatépítést. Majd 1975-től a fővárosi tanács – komoly kormányzati támogatással – nagy alapterületű könyvtárak létesítését kezdte meg. Ennek eredményeként 1978 és 1987 között megduplázódott a kerületi könyvtárak alapterülete.

A sok könyvtárat mind nehezebb volt a központból irányítani, ezért a fővárosi tanács a 70-es évek végén főkönyvtári rendszert hozott létre, amely kerületenként decentralizálta, illetve kerületeken belül a főkönyvtárhoz centralizálta a fiókkönyvtárakat, igazgatásilag és ellátási szempontból egyaránt. Az 1985-ben kezdett hálózati reform elsősorban nem igazgatási módosítást, hanem új ellátási rendszert hozott a lépcsőzetes ellátás következetes megvalósításával. A könyvtárak száma ekkortól már nem nőtt, inkább csökkent. Kevesebb, de hatékonyabban működtethető és szolgáltatásképesebb könyvtár fenntartása volt a cél. Igazgatási reformot jelentett viszont a 90-es években a régiók bevezetése, először 6, majd az ezredfordulótól 4 régióba csoportosították a kerületi könyvtárakat. Az új központi könyvtár létrejötté a hálózat ellátási rendszerét is befolyásolta: számítógépesítéssel is támogatva, de kevesebb helyen gazdagabb szolgáltatási kínálattal szolgálva a város információellátását.

A hálózat könyvállománya – amely mindenfajta szolgáltatás alapja – meglehetősen hektikusan alakult, változott. A korszak minden politikai, ideológiai fordulata rányomta bélyegét az állomány összetételére. A könyvtár pedig általában „tüllíhegte” a követelményeket, viszont nehézkesen élt az időnként és mindinkább megnyíló lehetőségekkel. Gyökeres selejtezés helyett cipelte magával a használhatatlan és érdektelen könyvek és folyóiratok hatalmas tömegét.

Az 50-es években kezdetben a könyvhiány, majd a tömegesen beszerzett ideológiai töltetű szépirodalom, szovjet fércművek fordításai, politikai agitációs kiadványok, brosúrák töltötték meg a polcokat. A 60-as években enyhült az ideológiai szigor, és az ennek következtében megjavult könyvkiadás üdvösen hatott a könyvtári állományra is. A 70-es évek második felétől, a könyvtárnagyságtól függően differenciált gyűjtőkori szabályzatok segítették az állományalakítást. Ennek keretében hoztak létre egyes nagyobb könyvtárakban (néprajzi-földrajzi, nyelvi-irodalmi, biológiai, műszaki) szakrészlegeket, amelyek együttesen az egész város területén nyújtottak volna speciális információszolgáltatást. A kísérlet nem vált be.

Folyamatosan és fokozatosan bővült a szolgáltatásba bevont dokumentumok köre. A hagyományos könyvek és folyóiratok mellett először a diafilm jelent meg, majd a hanglemez, a CD, a videokazetta és a számítógépes dokumentumok. Ezzel párhuzamosan épült ki a gyermekek szolgálata, a zenei részlegek (fonotékák), a számítógépes szolgáltatások, legutóbb pedig az internet. És míg az 50-es évek végétől a magyar könyvtárak között szinte utolsóként, vonakodva tért át a könyvtár a szabadpolcos kölcsönzési rendszerre, a 80-as években már a hazai könyvtárügy élvonalában járt a különféle új megoldások, szolgáltatások és módszerek bevezetésével. Paradox módon érvényes ez a számítógépesítésre is: a FSZEK kezdeményező volt a közművelődési könyvtárak számítógépes rendszerének kialakításában (Textar, TextLib), ugyanakkor saját tevékenységét csak részleteiben és lassan, teljes egészében csak az új központi könyvtár létrejöttével gépesítette.

Ezzel párhuzamosan haladt a szolgáltatások, a könyvtár igénybevétele. A szocialista könyvtár kialakulását olvasótoborzó kampány (hatására 1951-ben 40 000-ről 73 000-re emelkedett az olvasók száma a fiókokban) és a különböző olvasómozgalmak (József Attila Olvasómozgalom, Kell a jó könyv mozgalom stb.) kísérték. A 60-as évek enyhülő ideológiai légkörében a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár még mindig meglehetősen merev szabályokkal és erőszakos módszerekkel „nevelte” az olvasókat (pl. az egyidejűleg kikölcsönözhető ismeretterjesztő és szépirodalmi könyvek számának megszabása).

Nevelő funkciójáról csak a 80-as években mondott le a könyvtár, és vezette be a használók igényeihez igazodó állománybeszerzést és összetételt, honosított meg olyan módszereket (pl. tematikus elrendezés), amelyek egyre jobban megkönnyítették az olvasók dolgát. Mostanra 200 ezer olvasó és évi 5 millió állományegységnyi forgalom jellemzi a FSZEK hatókörét.

A központi könyvtár gyűjtőköre az 1925-ben meghatározotthoz képest alig változott. Noha szinte 2-3 évenként volt valamilyen felülvizsgálat, amely mindig foglalkozott a gyűjtőkörrel is, de mivel a FSZEK soha nem illett a sémákba, megnyugtató megoldást a gyűjtőkörre alig találtak. A társadalomtudományok (időnként változó értelmezésben és tartalommal) és a városra vonatkozó helytörténeti irodalom mindig meghatározó eleme volt a gyűjtőkörnek. 1952-ben bővült a szépirodalommal, a pedagógiával, az újkori történelemmel, és vala-

mennyi tudományág általános népszerűsítő műveivel. Ez tulajdonképpen jelentős lépés volt a közművelődési könyvtári profil irányába, de az sokáig nem valósult meg teljesen. 1955-től – a hálózaton belül – a legmagasabb szintű közművelődési könyvtárnak minősítették a központot, ugyanakkor a társadalomtudomány és az újkori történelem országos jellegű szakkönyvtára is lett. A gyűjtőkori módosítások – mint arra már utaltunk – profiltszítással jártak együtt, néha viszont a megszokott gyűjtőkörön belül jelentős hangsúlyeltolódással. 1955-ben visszaállították a Budapest gyűjtemény önállóságát, ami a gyűjtés és a feltárás bővülését jelentette. 1964-ben létrehozták a központi könyvtár Zenei gyűjteményét, immár a zenei területre is kiterjesztve a FSZEK információs szolgáltatásait Budapesten. 1968-tól pedig a szociológia országos szakkönyvtárává minősült a könyvtár (történetileg alakult gyűjtése alapján teljes joggal), aminek gyűjtőkori, beszerzési konzekvenciái is lettek. Erre épült aztán egy sor, esetenként máig élő szolgáltatás.

Ezután évtizedeken keresztül lényegében nem változott a központi könyvtár gyűjtőköre: a közművelődési feladatkört úgy értelmezték, hogy a szépirodalomból csak a klasszikusokat és a külföldieket eredeti nyelven gyűjti, az ismeretterjesztő irodalmat pedig igen hézagosan, csak a humán és társadalomtudományok területén. A 90-es évekre szóló távlati terv – a közművelődési és szakkönyvtári igényeket és feladatokat egyaránt számba véve – egyértelműen a főváros információs intézményeként határozta meg a könyvtárat. A megvalósítás az új központi könyvtár létrejöttével gyorsult fel. Maradt a helytörténeti, szociológiai és zenei gyűjtés szakkönyvtári mélységig, a közművelődési profilú gyarapítást pedig kiterjesztették valamennyi ismeretágra, dokumentumtípusra, színvonalkorlátok nélkül, és valamennyi életkori csoport (beleértve a gyerekeket is) igényeit vállalva. Teljes profilú nyilvános városi könyvtár jött így létre, amely egy területen (szociológia) szakmai információkat is gyűjt.

A központi könyvtár az utóbbi fél évszázadban a tájékoztató szolgáltatások gazdag választékát építette ki, mindenkor igazodva a kor kívánalmaihoz. 1952-ben analitikus katalógust készítettek a marxista klasszikusok műveiből. Az 1951-ben létrehozott bibliográfiai osztály a könyvtár saját hagyományaira is építve és a szovjet tapasztalatok alapján az ajánló bibliográfiák, olvasótervek, „Mit olvassunk...” típusú ajánló kiadványok tömegét adta a szocialista nevelőmunkát végző könyvtá-

rosok és az azt elszenvedő olvasók kezébe. (1945 és 1954 között 100 bibliográfiát adott ki a könyvtár 6000 oldal terjedelemben, 90 000 példányban.) Ez az áradat, ha nem is ilyen ütemben, de javuló színvonalon folytatódott a 60-as években és a 70-es évek elején is. Az igényes kiadványokat képviselte a Budapest Történeti Bibliográfia hétkötetes bibliográfiai teljesítménye, amelynek folytatása napjainkban már számítógépen készül. Sikeres és hasznos, időtálló vállalkozásnak bizonyult az irodalmi folyóiratok és tanulmánykötetek 1964-ben indult analitikus katalógusa is, amely manapság – a Szociológiai Információval együtt – CD-ROM-on is hozzáférhető számos fővárosi és vidéki könyvtárban. A központi könyvtár szóbeli tájékoztató szolgálatához beérkezett kérdések zöme irodalomtörténeti, helytörténeti és művelődéstörténeti volt. Ezek megválaszolásán túl a 80-as évek közepén a mindennapi élet gyakorlati kérdéseire is választ adó, sikeres telefonos információs szolgálatot indított a könyvtár.

A központi könyvtár igénybevétele 1952-től ugrásszerűen megnövekedett. A használók zöme értelmiségi, többségük egyre inkább egyetemista és főiskolás lett. Hiába nőtt belső átalakításokkal az olvasótermi férőhelyek száma, az igényeket egyre nehezebben lehetett kielégíteni. A központi könyvtár kinőtt épületén kezdetben a szomszédos épületek megszerzésével és a könyvtárhoz csatolásával (Reviczky utca 3. 1958-ban, de ténylegesen 1985-ben, Baross utca 18. 1968-ban, Pálffy-palota 1995-ben) igyekeztek segíteni. Az igazi megoldást a régi épületek bővítéssel egybekötött rekonstrukciója jelentette, amelyre a főváros anyagi forrásaiból és nagyarányú kormánytámogatással 1998–2001 között került sor. A végeredmény egy impozáns, világszínvonalú könyvtárárpület, ehhez illő szolgáltatásokkal és igénybevételel. A budapesti egyetemi és főiskolai könyvtárak gyatra állapota miatt a FSZEK központi könyvtára (a látogatók számát, megoszlását, igényeit tekintve) a legnagyobb egyetemi könyvtárrá is vált.

Végezetül említsük meg, hogy e fél évszázad során Dienes László után 1953-ban *Winter Pálné*, 1954–55-ben *Mód Péter*, 1956–78-ig *Révész Ferenc*, 1979–1998-ig pedig e sorok írója vezették a könyvtárat.

(Kiss Jenő)

Irodalom

FUTALA Tibor–KATSÁNYI Sándor–KISS Jenő: A Fővárosi Könyvtár története. Kézirat, 400 p.